

VELFÆRD, DEMOKRATI OG ARBEJDE I DET MODERNE NORDEN

Arbejderhistorie bringer i løbet af 2008 bidrag fra foredragsholderne på forskningsseminaret med ovenstående titel afholdt på Arbejdermuseet den 20. september 2007 i anledning af Niels Finn Christiansens 70-års fødselsdag.



Niels Finn Christiansen

VEIEN TIL KOMINTERN

Martin Tranmæl og det internasjonale spørsmål i norsk arbeiderbevegelse 1914-1919

Af Jorunn Bjørgum

Hvordan kan vi forklare at Martin Tranmæl i 1919 gikk inn for at Det norske Arbeiderparti skulle bryte opp fra den gamle sosialistiske 2. Internasjonale og i stedet slutte seg til Komintern? Det er hovedproblemstillingen i denne artikkelen.

Martin Tranmæl var en sentral lederskikkelse i norsk arbeiderbevegelse i over to mannsaldre – forut for 1918 som opposisjonsleder, gjennom hele mellomkrigstiden som Arbeiderpartiets reelle politiske leder og i etterkrigstiden som en sentral politisk bakspiller eller grå eminense i partiledelsen. Han var medlem av Arbeiderpartiets landsstyre fra 1906 og av sentralstyret fra 1918 og helt fram til 1963. I det meste av perioden var han også medlem av LOs sekretariat og av samarbeidskomiteen mellom Arbeiderpartiet og LO.¹ Han utøvde sitt lederskap dels gjennom de formelle organene han deltok i, dels gjennom stillingen som redaktør av partiets hovedorgan, Arbeiderbladet, og dels gjennom personlig påvirkning på partiformennene Oscar Torp og Einar Gerhardsen, begge rekruttert av Tranmæl til partiledelsen i 1923.

Så hvordan kunne det ha seg at denne sentrale sosialdemokraten i 1919 gikk inn for at Arbeiderpartiet skulle melde seg inn i Lenins nye kommunistiske internasjonale? Utgangspunktet var den såkalte radikaliseringen av norsk arbeiderbevegelse før og under første verdenskrig, da Tranmæl stod i spissen for en opposisjon, den nye retning, som erobret ledelsen av Arbeiderpartiet på landsmøtet i 1918 og fikk vedtatt sin parole om revolusjonær masseaksjon som partiets nye politiske strategi.² Tranmæl ble ny partisekretær og hans nære venn og politiske medarbeider Kyrre Grepp, ny partiformann.

Hvordan dette maktskiftet kan forklares, har vært et sentralt spørsmål i norsk historieforskning gjennom mange år.³ Hvorfor det også resulterte i oppbrudd fra den gamle Internasjonale og tilslutning til Komintern, har derimot ikke i særlig grad vært tatt opp. Beslutningen tas nærmest for gitt, som en naturlig følge av lederskiftet. Hvilke nærmere oppfatninger og vurderinger som gjorde seg gjeldende i den nye partiledelsen og begrunnset innmeldingen, har ikke blitt drøftet. Det er det jeg skal gjøre i det følgende, med fokus på Martin Tranmæl og hans politiske utvik-

ling i det internasjonale spørsmål de foregående år.

Opprinnelig var Martin Tranmæl (f. 1879) bondesønn, ble bygningsarbeider (maler-svenn), fagforeningsaktivist, sosialistagitor og journalist. I 1899 var han med på å starte arbeideravisen *Ny Tid* i Trondhjem, og i 1913 ble han valgt til redaktør her etter en kampvotering i det lokale partilaget. *Ny Tid* kom deretter til å utgjøre mye av en agitatorisk og organisatorisk base for den nye retning. Blant annet stod avisen sentralt under den videre organiseringen av en opposisjon innenfor fagbevegelsen, den såkalte Fagopposisjonen av 1911, som Tranmæl også hadde tatt initiativet til.^{3a}

Fagopposisjonens program var, som det het, å revolusjonere fagbevegelsen, gjøre den innstilt på og i stand til å gjennomføre både en mer offensiv faglig politikk og revolusjonær masseaksjon som politisk eller sosialistisk strategi. Fagopposisjonen samarbeidet nært med Norges Sosialdemokratiske Ungdomsforbund, dvs. Arbeiderpartiets ungdomsorganisasjon, og de to utgjorde i fellesskap den nye retning. En rekke aktivister, blant dem Tranmæl selv, gikk igjen i begge organisasjoner og virket altså i både parti og fagbevegelse. Denne koalisjonen mellom partiets ungdomsbevegelse og opposisjonen i fagbevegelsen var en enestående konstruksjon i et internasjonalt perspektiv.⁴ Etter min oppfatning utgjør den også en vesentlig del av forklaringen på makt- og lederskiftet i 1918 og dermed indirekte også på Arbeiderpartiets tilslutning til Komintern i 1919.

Men med i forklaringen på at Tranmæl i 1919 gikk inn for Komintern-medlemskapet, hører ikke minst erfaringene med og vurderingene av den internasjonale sosialistbevegelsens utvikling og den gamle 2. Internasjonals politikk under krigen. Forut for 1914 hadde samtlige av Internasjonals kongresser stått i antimilitarismens tegn og hatt kamp mot krigen som et gjennomgående hovedtema. I Stuttgart 1907 var det blitt vedtatt at det var "arbeiderklassen og dens parlamentariske re-

presentanters plikt [...] gjennom en enhetlig aksjon å gjøre alt som står i deres makt for å hindre krigen". Skulle krigen likevel bryte ut, var det "deres plikt å gripe inn for å få den til snarlig å ophøre og av alle krefter utnytte den økonomiske og politiske krisen, som krigen fremskaper, til å reise folkets brede lag og påskynde kapitalismens fall".⁵ Poenget var altså at den internasjonale sosialistbevegelsen, Internasjonalen, hadde forpliktet seg til å gå til aksjon for å hindre krigsutbrudd og at en slik folkeoppstand, jfr. formuleringen "reise folkets brede lag", ikke bare ville være en kamp mot krigen, men også en kamp for et nytt samfunn, for "kapitalismens fall".

Dette 1907-vedtaket ble stadfestet på Internasjonals neste kongresser i København 1910 og Basel 1912. I Basel diskutert man dessuten et forslag om å utlyse *generalstreik* i tilfelle krigsutbrudd, men etter intens debatt ble forslaget utsatt til en planlagt kongress i Wien 1914, en kongress som så ble avlyst på grunn av krigsutbruddet 3. august.

Trass i Internasjonals mange debatter og vedtak, ble som kjent ingen arbeideraksjoner satt i gang som reaksjon på krigsutbruddet i 1914. Internasjonalen var taus og de fleste sosialdemokratiene inngikk borgfred med sine respektive lands regimer. Storparten av de sosialdemokratiske representantene stemte for krigsbevilgningene i de forskjellige nasjonalforsamlingene, støttet sine regjeringers krigspolitikk og gikk til dels inn i nasjonale samlingsregjeringer, stikk i strid med den tradisjonelle motstand innen Internasjonalen mot "ministersosialisme".

Denne utviklingen vakte imidlertid sterk reaksjon blant store deler av medlemmene, ikke minst innen de sosialdemokratiske ungdomsorganisasjonene, og den bidro sterkt til at det ble organisert opposisjonsgrupper såvel innen Internasjonalen som i mange av de sosialdemokratiske partiene. I løpet av krigsårene tilspisset motsetningene seg, resulterte i flere partisplittelser og altså i at det ble opprettet en ny internasjonal i 1919. Det er Martin Tranmæls plass i dette bildet vi skal ta for oss i det følgende.

Krigsutbruddet i 1914

Ved krigsutbruddet i 1914 hadde Tranmæl store forhåpninger om aksjoner fra den tyske arbeiderbevegelsen. Da meldingene kom om at det tyske sosialdemokratiet tvert imot hadde inngått borgfred med keiserregimet og stemt for krigsbevilgningene, hadde Tranmæl vanskelig for å tro det. Han ga likevel ikke opp håpet. “Endnu kan der dog bli tale om en reisning av arbeiderklassen før krigen er slut, og det hænder for øvrig at selve krigen virker revolutionerende”, skrev han blant annet.⁶ Dermed hadde han slått an tonen for et gjenomgangstema de neste årene.

Høsten 1914 og våren 1915 fulgte Tranmæl ivrig med i framveksten av en opposisjon i det tyske sosialdemokratiet. Ungdomsforbundsleder og riksdagsmedlem Karl Liebknecht var den store helt. Tranmæl var begeistret da Liebknecht og tre andre brøt partidisiplinen og stemte mot krigsbevilgningene i desember 1914. Og han jublet da Liebknecht deretter tok til orde for en internasjonal aksjon mot krigen, erklærte Internasjonales for død, foreslo å opprette en ny og dessuten oppfordret til slutt på borgfreden og til klassekamp mot krigen.⁷ Tranmæl fulgte senere opp med å la trykke Liebknechts kampfelle Rosa Luxemburgs fordømmelse både av Internasjonales og av det tyske sosialdemokrati.⁸

Samtidig som Tranmæl støttet Liebknecht og Luxemburg, nedtonet han de motsetningene som fantes innen den fremvoksende opposisjonen i det tyske sosialdemokrati, dvs. motsetninger mellom Liebknechts venstrefløy (den senere Spartakus-gruppen) på den ene siden og det såkalte sentrum på den andre. Hovedsaken er likevel at Tranmæl fullt ut sluttet opp om den samlede tyske partiopposisjonens kritikk av den sosialdemokratiske krigspolitikken og derigjennom også av Internasjonales. Dette kom enda tydeligere til uttrykk i forbindelse med Tranmæls holdning til de initiativene som etter hvert ble tatt til aksjon mot krigen også i andre deler av den internasjonale sosialistbevegelsen.

Det første initiativet var en konferanse i Lugano mellom det sveitsiske og italienske

sosialistpartiet alt i september 1914. Den munnet ut i en oppfordring til de nordiske lands sosialdemokratier om å “avholde en konferanse for at gjenoprette Internationalens forbindelser”.⁹ Da de franske og britiske partier nektet å møte tyskerne før disse hadde fordømt det tyske angrepet på Belgia, ble en konferanseinvitasjon innskrenket til de nøytrale lands partier. Samtidig ble imidlertid spørsmålet om årsaken til krigen og sosialdemokratiens holdning til krigspolitikken, tatt av dagsordenen. Dette ble for tannløst for det spanske, italienske og sveitsiske partiet, som dermed avsto å delta. Konferansen ble likevel gjennomført i København i januar 1915. Hovedresultatet var å opprette en hollandsk-skandinavisk komité og vedta en nokså inntetsigende resolusjon.

Tranmæls kommentar var bitende.¹⁰ Han så det som “noget umotivert” å innby til konferanse uten å ha noe nytt å foreslå, som for eksempel “boykot av de krigførende lande med særlig sigte paa at ramme Tyskland og Østerrike-Ungarn”, og det hadde vært “fjernt fra de mænd som har hat med forberedelserne at gjøre”. De hadde vært “saa nervøs for ikke at krænke nøytraliteten paa noget omraade”, at de ikke hadde våget å si “et eneste kraftig ord”.

Tranmæl trodde ikke denne konferansen ville ha “nogen betydning for krigens avslutning eller det endelige oppgjør”

“Den forbyrderiske kapitalisme og militarisme lar sig ikke stanse ved en del pene resolutioner. Der maa staa magt bak kravene. Men denne magt, som ligger i massernes direkte aksjon, vil ikke en saa ‘nøytral’ og revisionistisk forsamling som Kjøbenhavnkonferansen være med at organisere eller utnytte i politisk øiemed. Derfor er dens resultat nødt til at bli negativt.”

Kjerneordet her er “massernes direkte aksjon”. Det var det som var den nye retning og Tranmæls politiske hovedløsen i disse årene, og det var også i det han så muligheten til kamp mot krigen. Og poenget hans var at ledernes hovedoppgave måtte være å utløse denne masseaksjonen, “massernes direkte aksjon”.



I 1911 tog Martin Tranmæl initiativ til at danne en faglig opposition inden for Landsorganisasjonen i Norge. Fagopposisjonen blev formelt stiftet på en landskonferenc i Trondhjem i december 1913, hvorfra billedet stammer. Tranmæl sidder i forreste række midt for. (Foto: Arbeiderbevegelsens Arkiv og Bibliotek)

I det tannløse opplegget for København-konferansen så han da også grunnen til at de sveitsiske, italienske og amerikanske partiene hadde uteblitt, “partier som fremfor alt burde ha vært representert hvis konferansen skulde ha nogen betydning”. – For øvrig så han det manglende oppmøtet som en funksjon av den politiske grunnholdning hos arrangørene:

“De revisionistiske socialister som hadde med forberedelsen av konferansen, mænd som Troelstra, Stauning og Branting skulde heller ikke indgi andre landes socialister synderlig tro paa utbyttet av et slikt møte. Man vilde vanskelig komme ut over de vage talemåters stadium.”

Skuffelsen over København-konferansen ble imidlertid oppveid av et annet internasjonalt

initiativ. Det var en internasjonal sosialistisk ungdomskonferanse i Bern i april 1915. Konferansen var innkalt av de sveitsiske og italienske ungdomsforbundene på oppfordring fra de skandinaviske.¹¹ Her møttes fjorten delegater fra ni land. Tranmæl fulgte konferansen på nært hold gjennom svære rapporter i Ny Tid fra det norske ungdomsforbundets representant på konferansen. Konferansen vedtok å virke for å få slutt på krigen og fordømte borgfredspolitikken til flertallssocialistene; lojalitet mot klassen måtte gå foran lojalitet mot nasjonen, het det i et enstemmig vedtak – etter at et forslag fra Lenin og en bolsjevikisk venstrefløy hadde blitt forkastet mot bare tre stemmer.

For øvrig valgte ungdomskonferansen et nytt ungdomsbyrå og opprettet et internasjonalt

nalt tidsskrift, "Jugendinternationale". Der ble Lenin, Sinovjev og Liebknecht blant de ledende bidragsyterne. Artiklene deres gav spaltene en revolusjonær klang, og det forklarer mye av styrken til den revolusjonære gjæringen i den sosialistiske ungdomsbevegelsen i disse årene, har det blitt sagt.¹² Dermed var skapt en ramme for internasjonal opptreden og diskusjon, en ramme som bidro til at det var den sosialistiske ungdomsinternasjonalens "kadre" som kom til å utgjøre en avgjørende del av lederskapet i de nye kommunistpartiene som gikk inn i Komintern.¹³

I et opprop fra konferansen gjengitt i Ny Tid¹⁴ beklaget man at de fleste sosialistpartiene og ungdomsorganisasjonene i forbindelse med krigsutbruddet ikke hadde opptrådt i samsvar med Internasjonalens tidligere resolusjoner. Den "klasseforsonende borgfredspolitik" var en "oppgivelse av sosialdemokratiet som proletariats klassekampparti", het det. Og "oppgivelsen av klassekampen [betydde] en prisgivelse av proletariats interesser og idealer". Mot dette oppfordret oppropet til å gjenoppta klassekampen som vei til fred.

Tranmæls positive innstilling til budskapet fra denne ungdomskonferansen viste seg også i hans "omfavnelse" av Lenins utsending til Skandinavia, Alexandra Kollontaj, da hun var gjest på Arbeiderpartiets landsmøte i Trondhjem i mai 1915.¹⁵ I en hilsmingstale¹⁶ på landsmøtet tok Kollontaj blant annet opp Internasjonalen. Hun mente, at den "ikke var bygget paa tilstrækkelig revolutionær grund" og at den "ikke var baaret av nok international aand". "Derfor", sa hun "arbeider vi russiske sosialister nu paa at gjenopbygge en ny internationale, hvis maal, hvis politik, hvis organisation er organisk opbygget paa international grund". Kollontaj refererte til at dette arbeidet hadde sine tyngdepunkter i de russiske sosialistaviser i Bern (ved Lenin) og Paris (ved Trotskij), og hun overbrakte "en særlig hilsen" fra disse. Hun håpet at Arbeiderpartiet ville bli med på å gjenoppbygge Internasjonalen – eller bygge en ny:

"Vi haaber og tror paa en ny internationale med sterkere revolutionær politik og en klarere klassekamp. Og hvis vi ikke kan vinde det gamle parti for den nye politik, maa vi bygge op en helt ny internationale. Vi hilser Det norske Arbeiderparti som en fremtrædende, en glimrende sten i den nye bygning."

Alexandra Kollontaj utdypet synspunktene sine i et offentlig foredrag som Tranmæl organiserte og lot trykke i Ny Tid.¹⁷ Foredraget hadde tittelen "Internationalen, krigen og arbeiderne". Blant annet drøftet hun sosialistenes politikk ved krigsutbruddet.

"Man indvender at vi var for svake. Muligens. Men en ting kunde vi dog ha gjort. Vi har ikke behøvet at støtte krigen ved at stemme for krigsbevilgningene og ved at indstille klassekampen og finde os i 'borgfreden'. For derved har vi bidraget til at gjøre krigen og krigstilstanden populær."

Poenget var ikke at, sosialistene ikke hadde klart å hindre krigen, men at de ved å stemme for bevilgningene hadde gitt inntrykk av å støtte den og derved lettet krigsaktivistenes bestrebelser på å gjøre krigen akseptert av befolkningen.

Nå i mai 1915 var perspektivet fortsatt at krigen snart ville ta slutt, slik de foregående Balkan-krigene hadde gjort. Kollontaj stilte i fortsettelsen spørsmålet om hvordan hindre en neste krig. Svaret hennes var at man ikke kunne "vente til krigen indtrær".

"Det er da for sent at anvende et middel som generalstreiken. Vi maa forberede os mens der er fred. Og kan vi ikke hindre krig, maa vi gaa til oprør. Vi skal ikke som nu gjøre det behagelig og bekvemt for kapitalistene at føre krig. Den kan bare holdes igjen ved at true med den sociale revolution, med at styrte den herskende klasse."

Dette var i tråd med en parole fra Lenin rett etter krigsutbruddet og også med Liebknechts oppfordring til å omgjøre krigen mellom nasjoner til en klassekrig og gå til opprør mot de

regimene som hadde ansvaret for å ha satt krigen i gang. Og det var altså dette budskapet Alexandra Kollontaj la fram i norsk sammenheng på Arbeiderpartiets landsmøte.

Kollontaj mente videre at her kunne *kvinnene* gjøre “en vældig indsats” og trakk i den forbindelse inn *planene om en ny internasjonal*:

“Kvinderne skal være med at gjenføde internationalen. Den gamle er ødelagt. Den var for begrenset, for nationalistisk. Det har sin historiske forklaring. Forholdene har før været saa forskjellig. Dessuten har revisionismen margstjaalt den gamle Internationale. Vi har materiale til den nye, i England, Frankrike, Italia, Tyskland, Russland og de skandinaviske lande. Den maa fremfor alt være: antimilitaristisk, revolutionær og internationalistisk. – Kan vi ikke ændre den gamle, maa vi bygge en ny. Internationalen maa gjenreises. For den har en opgave at utføre.”

Talen ble avsnittsvis oversatt av Tranmæl. Han fikk også, som det het, møtets “bemyndigelse til at be fru Kollontaj ta med en hilsen til de socialistiske kamerater i Russland som hun stod i korrespondance med”. Vi kan gå ut fra at Tranmæl var klar over at det dreide seg om Lenin og Trotskij. Siden talen var så lang og var avhengig av oversettelse, kan vi også gå ut fra at den var vel forberedt, at det også gjaldt oversettelsen og at Tranmæl hadde samarbeidet med Kollontaj om den. Kanskje hadde han også bidratt til å utforme talen? Mye av innholdet er helt på linje med Tranmæls egne oppfatninger. Og vi vet at Alexandra Kollontaj og Tranmæl stod hverandre nær i senere år, både da hun var sovjetisk ambassadør i Norge i 1920-årene og i Stockholm under annen verdenskrig. Øyensynlig ble nærheten grunnlagt i disse maidagene i Trondhjem i 1915. Bl.a. fulgte hun ham til fengselet da han rett etter landsmøtet startet soningen av en dom for antimilitaristisk agitasjon. Hun skrev i sin dagbok: “Og jeg ga ham blomster. Han ble forvirret. De førte ham til porten. Den tunge porten slo igjen bak ham. Og hjertet krympet seg i meg, som for en nærstående.”¹⁸

Som sagt må Tranmæl ha vært klar over hvor Kollontaj befant seg i det politiske landskapet, at hun nå var bolsjevik og samarbeidet med Lenin og Trotskij. Tranmæl later også til å ha vært enig i hennes vurderinger av Internasjonalsen. Det kan bidra til å forklare at han også stilte seg positiv til et nytt internasjonalt sosialistinitiativ få måneder senere.

Zimmerwald

De italienske og sveitsiske sosialdemokratiene ble enige om å få i stand en internasjonal konferanse av alle partier, grupper og organisasjoner som hadde forblitt, som det het, Internasjonalsens “hevdvundne prinsipper” tro, dvs. de som ut fra klassekampprinsippet forkastet borgfreds- og krigsstøttepolitikken.¹⁹ I norsk sammenheng ble dermed Ungdomsforbundet invitert, men ikke Arbeiderpartiet.²⁰ På dette grunnlag ble en internasjonal sosialistkonferanse avholdt i Zimmerwald i Sveits i begynnelsen av september 1915, til sammen 38 representanter for 17 partier eller opposisjonsgrupper.²¹

Fra Norge skulle Ungdomsforbundet sende to representanter, blant dem Martin Tranmæl, men begge ble forhindret. Alexandra Kollontaj hadde på forhånd arbeidet for å få ungdomsforbundslederne i Kristiania med på Lenins linje, ifølge hennes dagbok med godt resultat.²² Men så langt endte det med at nordmennene i stedet ble representert av representanter fra det svenske ungdomsforbundet, som for øvrig sluttet opp om Lenins linje. På forhånd hadde det vært diskutert hvor bred konferansen skulle være, og særlig om Kautsky og det tyske sentrum skulle inviteres. Lenin og bolsjevikene hadde gått imot, kanskje ikke uventet etter Lenins bitre skrift om “renegaten Kautsky”. De hadde imidlertid ikke fått medhold. Kautsky hadde riktignok takket nei med henvisning til at han var medlem i Internasjonalsens byrå, men andre fra sentrum stilte.²³

Sentralt i debatten på Zimmerwald-konferansen stod spørsmålet om fredsaksjon eller revolusjon. Mens Lenin og hans fløy gikk inn

for revolusjon, ville de andre nøye seg med å oppfordre til fredsaksjon rent alment og uspesifisert, samt til å gjenoppta klassekampen. Også det innebar imidlertid slutt på borgfreden og endring av den politikk de fleste sosialdemokratier hadde ført. Dessuten *håpet* også denne fløyen at revolusjon ville følge i kjølvannet av oppbyggingen av en internasjonal fredsbevegelse og at en slik fredsbevegelse samtidig ville utgjøre kimen til en ny internasjonale.²⁴

Et forslag fra Lenin ble forkastet med 19 mot 12 stemmer. Men gjennom flere kompromisser, kom man likevel frem til et enstemmig vedtak.²⁵ Og kanskje viktigst, selv om Lenins ønske om å danne en ny internasjonale ble avvist av Zimmerwald-konferansen, vedtok konferansen å opprette en internasjonal kommisjon og utgi en bulletin. Lenin så denne kommisjonen som begynnelsen til en ny internasjonale, og senere litteratur har også sett det slik.²⁶

I manifestet fra Zimmerwaldkonferansen²⁷ ble det understreket at arbeiderbevegelsens ledere hadde sviktet sine forpliktelser ved å “indstille klassekampen, det eneste mulige og virksomme middel for den proletariske frigjørelse”, og ved sin støtte til krigspolitikken å ha “overtat ansvaret” for krigen. Zimmerwald-deltakerne derimot stod ikke på “den nationale solidaritets mark med utsugerklassen”, het det, men på “den internationale proletariske solidaritets og klassekamps grund”. De hadde møttes “for paany at sammenknytte de internationale forbindelsers sønderlitte baand og kalde arbeiderklassen til kamp for freden” og dermed for sosialismen.

Tranmæl lot Zimmerwald-manifestet i sin helhet trykke i Ny Tid, men tok foreløpig ikke stilling til det redaksjonelt. Kanskje var han skuffet over at det ikke oppfordret til aksjon.²⁸ Kanskje ville han avvente hvilken tilslutning det fikk. Tross i sin taushet, viste Tranmæl likevel sin positive interesse ved at han i Arbeiderpartiets internasjonale utvalg (der han var medlem) i desember 1915 foreslo at partiet skulle “støtte Zimmerwaldkommissionens arbeide for at gjenreise det internationale soci-



Martin Tranmæl (1879-1967) var en dominerende skikkelse i norsk arbeiderbevegelse gjennom hele det 20. århundrede, medlem av Det norske Arbeiderpartis landsstyre fra 1906 og af centralstyret 1918-1963, medlem av LO's sekretariat og af samarbejdskomiteen mellem DnA og LO i store dele af samme periode. 1912-1918 var han redaktør for Ny Tid, 1918-1921 partisekretær, 1921-1949 redaktør for Arbeiderbladet/Social-Demokraten. 1924-1927 var han stortingsmand. (Foto: Arbejdermuseet & ABA)

alistiske samarbeide”.²⁹ Forslaget ble riktignok avvist av de andre utvalgsmedlemmene, men som et kompromiss gikk utvalget med på å korrespondere med kommisjonen. Med denne åpningen til kontakt med Zimmerwald-kommisjonen, adskilte Arbeiderpartiet seg fra de danske og svenske sosialdemokratier, som begge tok avstand fra Zimmerwald.³⁰

Med opprettelsen av Zimmerwald-kommisjonen oppstod et nytt sentrum i den internasjonale sosialistbevegelsen. Våren 1916 ble en ny konferanse planlagt, og som forberedelse

sendte kommisjonen ut et rundskriv til sine støttespillere. Rundskrivet var en klar radikaliserings i forhold til Zimmerwald-manifestet fra september 1915. Det var utformet av den sveitsiske kommisjonsformannen Robert Grimm på grunnlag av en kombinasjon av bolsjevikteser og et forslag fra Rosa Luxemburg under medvirkning av Liebknecht. Forslaget var sammenfallende med det program som den tyske opposisjonsgruppen Spartakus hadde vedtatt på sin stiftelseskonferanse 1. januar 1916, og som var nærmest et destillat av en artikkel av Rosa Luxemburg om rekonstruksjon av Internasjonalen fra april 1915.³¹

Et sentralt punkt i Rosa Luxemburgs forslag var internasjonal masseaksjon som avgjørende politisk virkemiddel i kampen mot imperialismen og krig, noe hun nå definerte som arbeiderklassens hovedoppgave. Denne ideen skilte seg fra oppfatningen innen det tyske sentrum om sosialistaksjon mot krigen gjennom den etablerte arbeiderbevegelsen med vekt på parlamentariske organer. Samtidig skilte ideen seg også fra Lenin og Zimmerwald-venstres parole om væpnet opprør, deres oppfordring til soldatene om å snu geværene den andre veien og omgjøre nasjonskrigen til borgerkrig. For øvrig tok Rosa Luxemburgs forslag til orde for å skape en ny internasjonal først på lengre sikt, først etter krigen. Hun var altså imot bolsjevikplanen om en ny internasjonal umiddelbart.³²

Kienthal

Som reaksjon på Zimmerwald-kommisjonens rundskriv, foreslo Tranmæl at Arbeiderpartiet skulle delta i den planlagte konferansen i Kienthal.³³ Dette var første gang han gikk åpent inn for å støtte Zimmerwald, og det er nærliggende å anta at grunnen var tilfredshet over det utsendte rundskrivet, basert på kombinasjonen av bolsjevikteser og Rosa Luxemburgs forslag. Forslaget ble imidlertid avvist av Arbeiderpartiets sentralstyre.

Da det kom til stykket, var ingen skandinaver med under Kienthal-konferansen i slutten av april 1916. Også nå var motsetningene

forholdsvis skarpe mellom venstrefløyen og de andre. Et forslag fra Lenin om å bryte med Internasjonalen ble nedstemt, men man ble iallfall enige om et par resolusjoner. Her het det blant annet at Internasjonalen bare kunne komme seg igjen etter sammenbruddet som en virkelig politisk kraft, ved å slå inn på klassekampens og masseaksjonens vei.³⁴

Ny Tid refererte resolusjonene og Tranmæl kommenterte i to lederartikler. Det trengtes “en fornyelse, en renæssance” i arbeiderbevegelsen istedenfor den rådende “opportunisten”, mente han. I dette perspektivet vurderte han også Internasjonalens utvikling. Den hadde sviktet da det gjaldt og var kraftløs. “Masserne var ikke forberedt, opdrat til at handle”. Her måtte det en “kursændring” til. “Den sociale revolution maa atter bli midtpunktet i vort arbeide.”³⁵

For øvrig var Tranmæls svar på spørsmålet om hvorvidt Internasjonalen var død eller ikke, et hverken – eller. Internasjonalen måtte ansees som “midlertidig traadt ut av funktion.” Dette var både på linje med flertallet i Zimmerwald og med hovedtyngden i den tyske opposisjonen, inkludert Spartakus. Internasjonalen var ikke død, men “laa svimeslaa” og måtte gjenreises, “og det paa helt socialistiske principper”. “Hensigten var ikke at skape nogen særorganisation uavhengig av den gamle.”

Det bildet Tranmæl her skapte av Zimmerwald-bevegelsen, var for så vidt i tråd med det flertallet i bevegelsen selv stod for. Det dreide seg om en *fraksjon* innen den gamle organisasjonen, innen Internasjonalen, en fraksjon som var etablert for å få liv i den svimeslåtte Internasjonalen igjen og da helst på et mer radikalt grunnlag, dvs. på det tradisjonelle sosialistiske klassekampgrunnlaget. Perspektivet var altså en fraksjon analogt med den fraksjonen Tranmæl selv var med i innenfor Arbeiderpartiet med sikte på å radikalisere partiet, dvs. bringe det tilbake til det tradisjonelle sosialistiske grunnlaget. I og med dette perspektivet var Tranmæl altså ikke på linje med Lenin og Zimmerwald-venstres linje å opprette en ny internasjonal.

Haag

At Zimmerwald var en splittelsesorganisasjon og en konkurrent, var det inntrykk man hadde i Internasjonalens byrå i Haag. Som reaksjon mot Zimmerwald-bevegelsen, besluttet man her å innkalle til en konferanse av sosialistpartiene i de nøytrale land. Invitasjon ble bl.a. sendt til Arbeiderpartiet, som behandlet den på et landsstyremøte i juni 1916. I et forslag fra sentralstyret forsøkte man her å gi litt til begge sider og roste *alle* sosialdemokraters bestrebelser på igjen å knytte de internasjonale bånd. Ingen nevnt, ingen glemt, så kunne også Zimmerwald tolkes inn for den som ønsket det.

Men dette var ikke tilstrekkelig for Martin Tranmæl. Han fremsatte et tilleggsforslag om tilslutning til de prinsipper som lå til grunn for Zimmerwald-kongressen samt til de bestrebelser som var gjort for å “gjenreise Internationalet av 1889 paa classesolidaritetsens og socialismens grund”. Forslaget konkluderte med å bemyndige sentralstyret til å “træ i rapport med Zimmerwaldkommisionen.”³⁶

Overraskende nok ble forslaget vedtatt. En mulig forklaring er noen av de samme faktorene som nå gjorde seg gjeldende i Tyskland, og som der førte til stigende oppslutning om opposisjonen i det tyske sosialdemokrati: økende krigstretthet og hyppigere spørsmål om det ikke snart ville ta slutt. I Norge hadde den tyske ubåtkrigen og de mange omkomne norske sjøfolkene skapt uro. Og uroen hadde blitt forsterket av “dyrtiden”, dvs. av stigende priser og synkende reallønninger.^{36a} Til det kom den problematiske forsynings situasjonen, som gjorde det stadig vanskeligere å skaffe seg nødvendige varer, fremfor alt mat. Så hvordan få slutt på krigen? Det var jo Zimmerwalds hovedanliggende, og interessen for denne organisasjonen lot til å være økende utover blant Arbeiderpartiets medlemmer.³⁷ Dette lå øyensynlig til grunn for at landsstyret vedtok Tranmæls forslag.

Samtidig vedtok landsstyret at partiet skulle la seg representere på Internasjonalens Haag-konferanse. Som representanter ble oppnevnt partiets internasjonale utvalg: Mar-

tin Tranmæl, Social-Demokratens redaktør Jacob Vidnes og LO-formannen Ole Lian, mens Alexandra Kollontaj visstnok skulle følge med som tolk.³⁸ Imidlertid ble de nektet gjennomreisettillatelse av Tyskland og kunne dermed ikke reise. Det er nærliggende å anta at nektelsen skyldtes Tranmæl, siden Vidnes alene ikke hadde møtt noen hindringer året før.³⁹ Tyske myndigheter hadde tidligere nektet utreisettillatelse til de mest representative tyskerne som skulle ha deltatt i den andre Zimmerwald-konferansen, dvs. i Kienthal. Videre ble også Zimmerwald-lederen Robert Grimm nektet gjennomreisettillatelse til Haag. En mulig kobling mellom Zimmerwald og Internasjonalens byrå kan ha fortonet seg betenkelig for tyske myndigheter. Den tyske legasjon i Kristiania var sikkert klar over Tranmæls forbindelse med Zimmerwald.

Haag-konferansen endte med kun å bestå av delegater fra Holland, Argentina, USA, Sverige og Danmark. Konferansen vedtok en støtteerklæring til Internasjonalens byrå samt en fordømmelse av Zimmerwald.⁴⁰ Man kan som en kontrafaktisk hypotese tenke seg at en Martin Tranmæl eller Robert Grimm til stede på konferansen, kunne ha gitt et annet utfall. Resolusjonen ville neppe ha vært enstemmig, og om de hadde deltatt, kunne de to kanskje ha trukket med seg flere andre delegater og eventuelt påvirket utformingen av uttalelsene.

Tranmæls posisjon

Martin Tranmæl lot ikke Haag-konferansens angrep på Zimmerwald gå upåttalt hen.⁴¹ I en stor lederartikkel gav han sin egen forståelse av Internasjonalens utvikling. Krigen og de borgerlige regimene hadde nok forårsaket Internasjonalens sammenbrudd, men dette hadde også en indre forklaring. “Socialdemokratiet laa under for borgerlig paavirkning. Det hadde ikke overalt frigjort sig fra den borgerlige patriotisme”, skrev han.

Nå måtte parolen være: “Rens ut det borgerlige islet i bevaegelsen, skjærp klassekampen, uforsonlig kamp mot militarisme og chauvinisme. Retning venstre!” I det lys vur-



“Hvem vil borgerkrig?” blev holdt som foredrag ved Trondhjems socialistlags antimilitaristiske demonstrationsmøde 21. mai 1918, udgivet som brochure af foreningen samme år. Svaret på det retoriske spørsmål var, at det var “borgerklassen” eller “den herskende klasse” og ikke arbejderklassen som ville borgerkrig. Begrundelsen var myndighedernes udstrakte brug af militær mod strejker og demonstrationer samt at “socialistene og antimilitaristene vil benytte masseaktion til at fremme almene interesser og overføre selvbestemmelsesretten til folket selv”. (Arbejdermuseet & ABA)

derte Tranmæl Zimmerwald. Nå måtte det “ska-pes et grundlag som ikke svigtet i det avgjørende øieblik”. Og derfor “kom konferansen til at gjøre front mot al den revisionisme som hadde faat brede sig: socialpatriotismen,

ministersocialismen og forsvarsgjøglet,” skrev han. Konkret var poenget at Zimmerwaldkonferansen alt hadde gjenoprettet de internasjonale forbindelsene og lagt grunnlaget for en “aktion fra arbeiderklassens side paa socialistiske og internasjonale prinsipper.” Igjen ser vi at det er “aksjon” som er Tranmæls løsen.

Sin vane tro konkluderte Tranmæl med å se fremover. Oppslutningen om Zimmerwald lovet godt for det store arbeid som var påbegynt:

“internationalens gjenreisning paa virkelig socialistisk grund, eller om ikke det kan lykkes, dannelsen av en ny, som kan motstaa de borgerlige manøvrer og staa rede til handling naar det gjælder proletariatets og menneskehetens vitalste interesser. Bare paa den maaten kan Internationalen bevise sin levedygtighet og fylde sin verdenshistoriske mission.”

Enten gjenreisning på et nytt, dvs. det gamle førreformistiske, grunnlag eller dannelse av en ny, tredje internasjonale, var Tranmæls alternative visjoner. Den først mislyktes. Og realiseringen av den andre ble annerledes enn han hadde tenkt seg. Poenget her er at han nå avskrev den gamle Internasjonalen i dens eksisterende form og tenkte seg en ny, enten den ble bygd på tuftene av den gamle eller som en helt ny organisasjon. Hovedsaken var at den ble fokusert på *handling*, på aksjon.

Hvorfor satset Martin Tranmæl på Zimmerwald? Forklaringen ligger etter min oppfatning i en kombinasjon av push/pull-faktorer. På den ene siden ble han skjøvet bort fra den gamle internasjonale p.g.a. dens passivitet og “reformistiske” profil. På den andre siden ble han tiltrukket til Zimmerwald fordi denne organisasjonen syntes å vinne en lovende tilslutning og gav håp om en kommende fredsaksjon. Dessuten var han på linje med det politisk-ideologiske grunnlaget her: avvisning av borgfredspolitikken og umiddelbar gjenopptagelse av klassekampen. Og viktig i den sammenheng var Zimmerwalds uttalte *aksjonslinje*. Trass i uenighet om hvordan, var Zim-

merwald samlet om å satse på masseaksjon mot krigen. I Tranmæls egen politiske tenkning var masseaksjon et hovedløsen.

Kanskje kan vi også trekke inn et mer alment perspektiv. At krigen ville kunne ut i revolusjon, var en vanlig spådom og forestilling, på samme tid skremmende og løfterikt og for Tranmæl først og fremst løfterikt. Man stod foran uhyre store begivenheter. Det gjaldt å være forberedt og handle riktig; det gjaldt, som han sa, å “staa rede til handling naar det gjælder proletariatets og menneskehetens vitalste interesser”, og det gjaldt for Internasjonalen å “fylde sin verdenshistoriske mission”.⁴² I en slik ekstraordinær – verdenshistorisk – situasjon kunne man ikke holde seg til det “normale”, hverken fra en organisasjonsmessig eller politisk synsvinkel. Slike tanker, må vi tro, bidro til å orientere Martin Tranmæl mot Zimmerwald. Her var en mulighet. Den kunne bli viktig.

Hvordan skal vi plassere Martin Tranmæls syn på Internasjonalen i forhold til de forskjellige opposisjonsgrupperingene i det internasjonale sosialdemokrati? Tranmæl var mer skeptisk til (den gamle) Internasjonalen enn Kautsky og den tidligere tyske partiformannen Hugo Haase i det tyske sentrum. De hadde avslått å delta i Zimmerwald begrunnet med lojalitet mot den gamle organisasjonen. Samtidig skilte Tranmæl seg også fra det tyske sentrum som deltok i Zimmerwald. De støttet Zimmerwald, men delte ikke Tranmæls ønske om å omdanne Internasjonalen, enn si at Zimmerwald skulle ha noen funksjon i så måte. For det samlede tyske sentrum var perspektivet heller å bruke Internasjonalen som ledd i en planlagt gjenerobring av den tyske partiledelsen.

På den annen side var Tranmæl heller ikke på linje med Lenin, når *han* ville avskrive Internasjonalen umiddelbart og stifte en ny tredje internasjonale på grunnlag av Zimmerwald. Da stod Tranmæl heller nærmere Rosa Luxemburg.⁴³ Hennes visjon var å rekonstruere Internasjonalen på et nytt – dvs. på det gamle førreformistiske – klassekampgrunnlag. Dette var også Tranmæls tanke. Men han

skilte seg fra henne på spørsmålet om *hvordan* det kunne skje. Han var adskillig mer *organisasjonsorientert* enn henne⁴⁴ og så *øyensynlig* en mulighet for at Zimmerwald kunne fungere som en opposisjonsfraksjon i forhold til Internasjonalen. Han later til å ha sett for seg Zimmerwald som en plattform for opposisjonen til å erobre ledelsen av Internasjonalen. I likhet med Rosa Luxemburg ser også Tranmæl ut til å ha forestilt seg en parallell prosess på nasjonalt og internasjonalt plan.

Samtidig ser det ut til at Tranmæl klarere enn Rosa Luxemburg holdt åpent som en mulighet Lenins alternativ, at Internasjonalen måtte dannes helt på nytt, at en helt ny, tredje, internasjonale måtte stiftes. Uansett hvordan noe slikt eventuelt skulle foregå, var Tranmæl helt klar på at enhver omdanning av sosialdemokratiet så vel på nasjonalt som internasjonalt plan måtte skje på et fornyet ikke-reformistisk klassekampgrunnlag.

Når det så gjelder å plassere Tranmæl *politisk*, vil jeg for det første mene at han var langt mer *aksjonsorientert* enn flertallet i Zimmerwald og det tyske sentrum. Selv om også de snakket om fredsaksjon, later deres perspektiv til å ha vært mer begrenset enn Tranmæls. Fremfor alt var de ganske annerledes *parlamentarisk* forankret. De tenkte seg helst aksjoner for å legge press på politiske myndigheter. Tranmæl hadde også sans for det, men først og fremst tenkte han seg direkte revolusjonære masseaksjoner. Han delte ikke Lenins væpnet-opprør-perspektiv, men han var på linje med det elementet hos Lenin som var hovedsaken for Liebknecht og Rosa Luxemburg, å søke å utvikle sosial uro til revolusjonære masseaksjoner, masseaksjoner som presumptivt både kunne stanse krigen og legge grunnen for et sosialistisk samfunnssystem.

Fra Zimmerwald til Komintern

I Det norske Arbeiderpartiet tilspisset fraksjonskampen seg utover i 1917 og inn i 1918, og det internasjonale spørsmålet var noe av det striden gjaldt.^{44a} På landsmøtet i påsken



Martin Tranmæl (siddende) brukte friluftsliv og hytteture med en kreds af kammerater til at udforme og drøfte politik. Her på Kyrre Grepps (tv.) hytte ved Geilo i 1919, hvor Einar Gerhardsen (th.) (statsminister 1945-1951 og 1955-1965) for alvor kom med i kredsene. (Bjørn Gabrielsen: Martin Tranmæl ser tilbake, 1959)

1918 ble det i en kampvotering vedtatt å innby en representant både for Zimmerwald-kommisjonen og for den bolsjevikiske revolusjonsregjeringen i Russland.⁴⁵ Mens store deler av det internasjonale sosialdemokrati, inkludert det tyske sentrum ved Kautsky, nå fordømte bolsjevikene p.g.a. deres nylige oppløsning av den grunnlovgivende forsamling, forsvarte Tranmæl oppløsningen. Og både han og den nye retning for øvrig var fortsatt sterkt positive til det nye russiske regimet.⁴⁶ Vedtaket om å innby både Zimmerwald og bolsjevikregimet innvarslet den nye retnings seier på landsmøtet, deres overtagelse av partiledelsen og programfesting av “revolusjonær masseaksjon” som ny partistrategi. Senere på landsmøtet ble dette vedtaket fulgt opp med at partiet uttalte sin tilslutning til Zimmerwald-internasjonalen og besluttet å la seg representere i Zimmerwald-kommisjonen. Samtidig tilføyde man imidlertid at partiet ikke burde “bryte forbindelsen med den gamle Internasjonale så lenge denne ikke har tatt avgjort standpunkt mot Zimmerwald-Internasjonalen”.⁴⁷

Denne dobbeltheten tok slutt etter våpenstillstanden. Ved årets utløp kom det invitasjon til en internasjonal sosialistkonferanse i Bern fra en komité oppnevnt av sosialistpartiene på alliert side.⁴⁸ I Norge var den nye arbeiderpartiledelsen skeptisk siden initiativtakene alle var høyresosialister, som det het. Man valgte likevel å delta i konferansen med den begrunnelse at dette kunne gi mulighet til å få informasjon og til å komme i kontakt med andre Zimmerwaldister.⁴⁹ Partiets representanter ble Martin Tranmæl som nyvalgt partisekretær samt den nyvalgte redaktøren for Social-Demokraten, Olav Scheflo.⁵⁰ De oppsummerte sine inntrykk av konferansen i en felles rapport til partiledelsen,⁵¹ og konklusjonen var klar. Den reetablering av Internasjonalen som her ble planlagt, var ikke noe å satse på for Det norske Arbeiderparti.

Hovedankepunktet var konferansens politiske profil “i socialpatriotismens tegn”, som det het.⁵² Konferansen var preget av de samme “høyresosialistiske partier og fraksjoner” som under krigen hadde ført den borg-

fredspolitikken som den nye retning så sterkt hadde fordømt. Også nå var klassekamperperspektivet fraværende og konferansen dominert av det Tranmæl så som ministersosialistiske problemstillinger. Det gjaldt ikke minst den høyresosialistiske ledelsen i det tyske sosialdemokrati, som nå dessuten etter Tranmæls oppfatning hadde ansvaret for at den tyske novemberrevolusjonen i 1918 ikke hadde blitt videreført til en sosialistisk revolusjon og som nå, fortsatt ifølge hans oppfatning, til og med hadde en stor del av ansvaret for at Spartakus-”oppstanden”⁵³ nettopp hadde blitt knust av de militære, fulgt av mordene på Liebknecht og Rosa Luxemburg.

I konklusjonen på Tranmæl og Scheflos rapport het det:

“Konferansen har ikke svaret til forventningerne, og den vil derfor ikke kunne lede til Internationals gjenreisning. Det maa ske paa anden maate og gjennom organisationer som staa helt paa klassekampens grund og er gjennemtrængt av en revolutionær og international aand.”⁵⁴

Nok en grunn til at konferansen ikke hadde svart til forventningene, var at nesten ingen venstresosialister hadde deltatt. Av Zimmerwaldister var det ved siden av Arbeiderpartiet kun det tyske uavhengige sosialdemokrati (USPD) som var representert. Grunnen til fraværet var dels passnektelser fra egne lands myndigheter, dels mistillit til arrangørene og dels en boikottparole utsendt fra Lenin over Moskva radio – den eneste åpne kommunikasjonskanal vestover. Lenins erklæring ble utsendt julaften 1918, samme dag som tyske regjeringstropper angrep Kiel-matrosene som okkuperte det tidligere keiserpalasset i Berlin. Regjeringstroppene stanset dermed en eventuell videreutvikling av den tyske revolusjonen i sosialistisk retning.

Under overskriften “Mot en forræder-Internasjonale” het det i Lenins erklæring at hensikten med Bern-konferansen var å reise et bolverk mot den proletariske verdensrevolusjonen, og at kommunister måtte gjøre mot-

stand mot dette tiltaket ved å samle seg om den revolusjonære tredje internasjonale som i praksis alt hadde blitt lansert. Erklæringen nevnte spesielt de nasjonale partier eller grupper man regnet som tilhengere, og blant dem var Det norske Arbeiderparti.⁵⁵ Lenin fremskyndet også selve opprettelsen av den tredje internasjonale. Alt 24. januar 1919, altså kort før Bern-konferansen trådte sammen, sendte det russiske kommunistpartiet ut en invitasjon til 39 sosialistpartier og -grupper til en stiftelseskonferanse for en tredje internasjonale i begynnelsen av mars.⁵⁶ Hensikten var åpenbart å komme Bern-konferansen i forkjøpet.

Dette bidro da også til at venstresosialister flest ikke deltok i Bern, mens Det norske Arbeiderparti altså under tvil sendte en delegasjon. Både det sveitsiske og italienske sosialdemokrati takket nei.⁵⁷ Ei heller stilte de svenske og danske venstresosialistene, enn si spartakistene, som hadde stiftet det tyske kommunistpartiet i begynnelsen av januar 1919.⁵⁸

Som reaksjon på Tranmæl og Scheflos rapport fra Bern-konferansen, vedtok Arbeiderpartiet i første omgang at man skulle “sette sig i forbindelse med de socialistiske venstrepartier utenlands for at søke at faa i stand en fælles optræden ved indkaldelse av den bebudede internationale kongres”. En venstresosialistisk kongress viste seg imidlertid å støte på “saa mange vanskeligheter, at det var praktisk umulig at faa den samlet”, som det heter i Arbeiderpartiets beretning.⁵⁹

Stiftelseskongressen for Komintern fant som kjent sted i Moskva i begynnelsen av mars 1919, altså en måned etter Bern-konferansen. Arbeiderpartiets nestformann Emil Stang var på det tidspunkt i Moskva av andre grunner og deltok i kongressen som observatør. Som resultat av hans påfølgende rapport, vedtok Arbeiderpartiet på sitt landsmøte i juni 1919 at partiet betraktet seg som “uttraadt av den 2. Internationale” og at partiet “indmeldes, med de forbehold, som er tatt i præmisserne, i den kommunistiske internationale”.⁶⁰

Konklusjon

Hvorfor gikk Martin Tranmæl i 1919 inn for å melde Arbeiderpartiet inn i den kommunistiske 3. Internasjonale, i Komintern? Jeg vil mene at hovedforklaringen ligger i push-faktoren. For det første reagerte han i utgangspunktet sterkt på det han så som den gamle 2. Internasjonales unnfalighet i 1914. Han ble altså sånn sett skjøvet bort fra denne organisasjonen. Gjennom krigsårene ble denne reaksjonen snarere forsterket enn det motsatte. Tranmæl konkluderte tidlig med at Internasjonale måtte omdannes for å bli akseptabel i fremtiden. Men han holdt også tidlig den muligheten åpen at en helt ny internasjonal måtte etableres. I neste omgang ble han igjen skjøvet bort fra den gamle Internasjonale av den reorganiseringen av den som han mente å skimte konturene av under Bern-konferansen i februar 1919.

For det første viste det seg at de dominerende krefter her var de samme som Tranmæl så sterkt hadde fordømt helt fra krigsutbruddet i 1914 og gjennom alle krigsårene på grunn av borgfreds- og krigsstøttepolitikken. Nå i Bern ble denne nye politikken videreført i form av “ministersosialistiske” problemstillinger og fravær av klassekamperspektiver. Til dette kom at blant de dominerende krefter var også den tyske partiledelsen, som Tranmæl holdt ansvarlig for å ha stanset videreutviklingen av den tyske revolusjonen i sosialistisk retning og for å ha slått ned Spartakus-”oppstanden” og latt Liebknecht og Rosa Luxemburg myrde.

Til dette kom ytterligere ett moment. Som sagt hadde Tranmæl og den nye retning fortsatt å støtte den russiske bolsjevikerevolusjon også etter at bolsjevikene hadde oppløst den grunnlovgivende forsamling i januar 1918 og hadde blitt møtt med fordømmelse fra store deler av den internasjonale sosialdemokrati. Under Bern-konferansen ble fordømmelsen av bolsjevikregimet ytterligere forsterket, mens Tranmæl og den nye retning fastholdt sin positive innstilling og støtte. Også denne opptrappingen av den internasjonale bolsjevikfordømmelsen bidro til at det for Tranmæl ble

politisk umulig å satse på den rekonstruksjonen av 2. Internasjonale som foregikk i Bern.

Tranmæls foretrukne alternativ var en videreføring av Zimmerwald-internasjonale, som man nå hadde begynt å kalle Zimmerwald-bevegelsen. Han ønsket primært en internasjonale bygd direkte på Zimmerwald-kommisjonen og med klassekamp og revolusjonær masseaksjon som politisk plattform. Bern-konferansen hadde gjort det klart for ham at den tidligere primære visjonen om Zimmerwald som opposisjonsfraksjon innen den gamle internasjonale ikke var mulig. I stedet så han nå for seg en ny internasjonal bygd på Zimmerwald-kommisjonen og med det tyske sentrum som tung deltaker. Denne visjonen ble imidlertid umuliggjort, for ikke å si torpedert, av Zimmerwald-venstres utspill, dvs. av Lenins initiativ til boikott av Bern-konferansen og invitasjon til stiftelseskongress for en 3. kommunistisk internasjonal i Moskva.

Denne Komintern-konstruksjonen var imidlertid ikke helt slik Tranmæl ønsket det. Det fremgår av at Arbeiderpartiet også etter Lenins initiativ, primært ville satse på å få i stand en venstresosialistisk internasjonal kongress for å få til en videreføring av Zimmerwald-kommisjonen som grunnlag for en ny internasjonal. Dette alternativet falt imidlertid bort som følge av Lenins utspill. Utspillet førte til at Zimmerwald gikk i oppløsning ved at både kommisjonen, ved sekretæren Angelica Balabanova, og Zimmerwald-medlemmene hver for seg begynte å orientere seg mot Komintern og gikk i forhandlinger om tilslutning til denne organisasjonen. Dermed forsvant alternativene, og Komintern gjenstod som eneste mulige løsning. Først da var Tranmæl med på at også Arbeiderpartiet skulle innmeldes. Det var blitt politisk nødvendig.

At Tranmæl likevel hadde motforestillinger i forhold til Komintern-konstruksjonen, viser de forbeholdene Arbeiderpartiet tok i forbindelse med beslutningen om å melde seg inn. Blant annet forbeholdt partiet seg “full bevegelsesfrihet” innenfor rammen av “de bærende prinsipper for den nye internasjonale”.

Alt her fikk man dermed et forvarsel om den partistriden som skulle komme etter bare få år og som i 1923 igjen, under Tranmæls ledelse, skulle føre Arbeiderpartiet ut av Komintern.⁶¹

At motforestillingene mot den reorganiserte 2. Internasjonale gikk dypt, fremgår av at Arbeiderpartiet ikke gikk inn (igjen) i denne, i Sosialistinternasjonen, som den ble hetende, før i 1936. Da skjedde det også nærmest nødt og tvungent, fordi det ble politisk nødvendig. Den fascistiske fare hadde meldt seg og en ny verdenskrig truet.

Noter

1. Jfr. Jorunn Bjørgum, Arbeiderpartiet og LO i historisk perspektiv, *Arbeiderhistorie* 2008.
2. Den nye retning avviste som umulig den rådende reformistiske, dvs. parlamentariske, sosialismestrategien som de sosialdemokratiske partiene hadde slått inn på omkring århundreskiftet.
3. For en kortfattet historiografisk innføring se Jorunn Bjørgum *Martin Tranmæl og radikaleringen av norsk arbeiderbevegelse* 1998: 17-25.
- 3a. Jorunn Bjørgum, "Fagoppositionen av 1911" i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsesens historie* nr. 1, 1976.
4. Jorunn Bjørgum 1998: 217, 511-513, 525.
5. Sitert etter Arbeidernes leksikon bind 1 Oslo 1932: 140.
6. Ny Tid 5. august 1914, jfr. Jorunn Bjørgum 1998: 197-198.
7. Ny Tid 6. mars 1915, jfr. Jorunn Bjørgum 1998: 228-229. Ifølge statsviteren Merle Fainsod markerte Liebknecht med dette at han aksepterte Lenins teser om at krigen mellom nasjoner burde forvandles til en krig mellom klasser, til borgerkrig. Merle Fainsod, *International Socialism and the World War*, (Harvard Political Studies 1. utg. 1935), 1966: 48.
8. Ny Tid 18. juni 1915. Som jevnlig leser av "Labour Leader" kjente Tranmæl trolig også til et åpent brev fra Rosa Luxemburg i denne engelske sosialistpublikasjonen i desember 1914, gjenopptrykt i Rosa Luxemburg, *Gesammelte Werke*, Band 4, Berlin 1974: 18.
9. Det norske Arbeiderpartis beretning (DNA btn.) 1914: 30.
10. Ny Tid 20. januar 1915.
11. Arvid G. Hansen, Eugène Olaussen og Aksel Zachariassen., *Den røde ungdom i kamp og seier. Norges kommunistiske ungdomsforbund gjennom 20 aar*. 1923: 222-223.
12. Fainsod 1966: 57-58.
13. John Riddell (ed.), *Lenin's Struggle for a Revolutionary International*. Documents: 1907-1916. The Preparatory Years. I serien *The Communist International in Lenin's Time*, New York 1984: 281.
14. Ny Tid 12. april 1915, jfr. Riddell 1984: 281-82.
15. Alt på forhånd hadde Kollontaj blitt kjent innen sosialistmiljøet i Trondhjem gjennom et lengre Ny Tid-intervju med henne i oktober 1914. Der hadde hun blant annet tatt til orde for en utenomparlamentarisk kamp mot militarismen, helt i tråd med Tranmæls eget program. Dessuten hadde Ny Tid brakt en utførlig omtale av hennes tidligere utvisning fra Sverige samt referert henne som hovedtaler på et fredsmøte arrangert av Arbeiderpartiets Kvindeforening i Kristiania 8. mars. Ny Tid 14. oktober, 21., 23. og 25. november 1914, samt 8. mars 1915, jfr. Jorunn Bjørgum 1998: 246ff.
16. Det norske Arbeiderpartis landsmøteprotokoll (DNA Im.pr.) 1915:11, videre referat herfra.
17. Ny Tid 28. mai 1915, videre referat herfra.
18. Sitert etter Haakon Lie, *Martin Tranmæl – et bål av vilje*, 1988: 209, jfr. Martin Nag *Kollontaj i Norge*, 1981: 13-14. Nag viser til at Tranmæl i 1926 fulgte Kollontaj til jernbanestasjonen med blomster da hun forlot Oslo for å tiltre ambassadørstillingen i Mexico. I takkebrevet hennes heter det at disse blomstene var "den kjæreste gaven" samtidig som hun fortsatte: "De vet, kjære venn, hvor høyt jeg respekterer Dem og beundrer Dem. Ofte i disse nødsår [years of distress] var det De, Deres sterke personlighet som innga meg motet til å fortsette. De er en av de lysende skikkelser innenfor verdensbevegelsen i våre dager. Og jeg er lykkelig over å ha Dem som venn."
19. Julius Braunthal, *History of the International 1914-1943*, 1967: 43.
20. DNA btn. 1915: 47.
21. Fainsod 1966: 65, 68, Riddell 1984: 282-283. Sammensetningen av konferansen er gjengitt hos Jorunn Bjørgum 1998: 591, note 148.
22. Nag 1981: 169-173.
23. Fainsod 1966: 65, 68, Riddell 1984: 282-283.
24. Jorunn Bjørgum 1998: 252-255, med referanse til Riddell 1984: 302-303, jfr. 310, 321.
25. Jorunn Bjørgum 1998: 254, Riddell 1984: 315, jfr. Sinovjevs kritikk av Trotskijs forslag: "What is missing is the struggle against Kautskyism".
26. Opprettelsen av kommisjonen markerte "an important step toward the creation of the Third International", Fainsod 1966: 73.
27. Sitert etter Ny Tid 29. september 1915, jfr. Jorunn Bjørgum 1998: 252.
28. Jfr. at også Social-Demokraten lot manifestet trykke og stilte seg positivt til det. Martin Moseng, "Jacob Vidnes og militærspørsmålet 1912-1918", masteroppgave i historie, Universitetet i Oslo 2007: 56.

29. DNA btn. 1915: 48, Jorunn Bjørgum 1998: 255.
30. Klassekampen 1915, nr.51: 616.
31. Jorunn Bjørgum 1998: 257, kap.5 notene 175, 176, 177, jfr. Riddell 1984: 183-192. Rosa Luxemburgs artikkel må på sin side ses i lys av en stor brosjyre hun hadde skrevet i februar-mars 1915, "Krisen i det tyske sosialdemokrati", gjerne omtalt som Junius-brosjyren, gjengitt i engelsk versjon i Mary Alice Waters (ed.), *Rosa Luxemburg Speaks*, New York 1986: 257-331.
32. Jfr. brev fra Rosa Luxemburg til Det internasjonale byrås sekretær Camille Huysmans 10.november 1914, "The reconstruction in my opinion, can only begin to take place after the betrayals have been severely and frankly criticized; that is to say after the war." Stephen Eric Bronner (ed.), *The Letters of Rosa Luxemburg*, Boulder, Colorado 1978: 158, jfr. Jorunn Bjørgum 1998: kap.5, note 185.
33. Ny Tid 15.mai 1916, leder "Internationalen", Jorunn Bjørgum 1998: 257.
34. Riddell:520.
35. Ny Tid 12.mai 1916, leder "Der trænges".
36. DNA btn. 1916: 40.
- 36a. Edvard Bull (d.e.), "Arbeiderbevægelsens stilning i de tre nordiske land 1914-1920" (Kristiania 1922), gjenoptrykt i *Tidsskrift for arbeiderbevegelsens historie* nr. 1, 1976.
37. Ole Øisang, "Internationalens reisning: Haag eller Zimmerwald?", brosjyre 28s., Røros 1916.
38. Kåre Selnes, "Lenin och Norge" i Trond Hegna et.al. *Lenin och den nordiska arbetarrörelsen*, Stockholm 1970:143.
39. Gankin og Fisher hevder at Lenin gjennom Kollontaj forsøkte å få nordmennene til å sende en delegat til Haag som kunne representere Zimmerwald-venstre og at Kollontaj foreslo Tranmæl. Olga Hess Gankin and H.H. Fisher (eds.), *The Bolsheviks and the World War. The Origin of the Third International*, The Hoover Library of War, Revolution and Peace Publication No. 15, Stanford 1940: 464.
40. Referert etter Ny Tid 16.august 1916.
41. Ny Tid 8.august 1916, leder "Internationalen", jfr. Jorunn Bjørgum 1998: 262-264.
42. Ifølge tradisjonell sosialistisk teori var denne misjonen å styrte kapitalismen og bygge et sosialistisk samfunn.
43. Jfr. min teori om Tranmæls politiske overensstemmelse med Rosa Luxemburg også mer alment, Jorunn Bjørgum 1998: 499-504.
44. Nettl har påpekt den manglende opptattheten av organisasjon og organisasjonsspørsmål både hos Rosa Luxemburg og Spartakus, J.P. Nettl: Rosa Luxemburg, London 1966: 657, 658.
- 44a. Jorunn Bjørgum 1998: 316-489.
45. DNA Im.pr.1918: 11-14.
46. Ny Tid 22.januar 1918, leder "Revolutionen", Jorunn Bjørgum 1998: 285-287.
47. DNA Im.pr.1918: 99-102, Halvdan Koht (red.) Det norske Arbeiderpartis historie 1887-1937, bind II av Halvard M. Lange og Håkon Meyer, 1939:196.
48. Braunthal 1965: 149-50. Komiteen bestod av Albert Thomas (Frankrike), Emile Vandervelde (Belgia, han trakk seg imidlertid) og Arthur Henderson (Storbritannia) i neste omgang supplert med Hjalmar Branting og Camille Huysmans, den siste sekretæren i Internasjonals byrå.
49. DNA btn. 1919: 41.
50. Den tredje representanten skulle vært historieprofessor Edvard Bull d.e., som på det tidspunkt oppholdt seg i Tyskland og opplevde Spartakus-kampene på nært hold. Men Bull ble nektet utreisestillatelse til Sveits av de tyske myndigheter og fikk dermed ikke deltatt i konferansen.
51. DNA btn. 1919: 41-46, Ny Tid 10., 12., 14., 15., 17., 19., 20., 26. februar 1919, jfr. brev fra Tranmæl til Kyrre Grepp 31.januar og 5.februar 1919.
52. Jfr. brev fra Tranmæl til Grepp datert Bern 5.februar 1919: "Her snakkes det vægger op og stolper ned [...] Det er socialpatrioterne som er det dominerende element [...] Min personlige opfatning har jeg gjort nærmere rede for i breve til "Ny Tid". Kløften er for stor – større end jeg trodde – mellem socialpatrioter og socialister. Men fordi alle disse saker er under drøftelse og fordi man kommer i forbindelse med en del Zimmerwaldister, er det ikke uten betydning at vi er her. Vi staar overfor et valg. Situationen vil bli den at vi ikke længere kan bli staaende baade i den gamle og i den nye internationale."
53. "Oppstanden" i anførselstegn, fordi det er sannsynlig at det ikke egentlig dreide seg om en oppstand, men at kampene ble startet av høyreradikale provokatører, jfr. F.L.Carstens, *Revolution in Central Europe 1918-1919*, 1972: 59ff., 210-217.
54. DNA btn. 1919: 46. Jfr. den erklæring Tranmæl og Schefflo hadde avlevert på selve konferansen: "Vort parti besluttet at sende repræsentanter til denne konferanse for at skaffe sig oplysninger om de internationale arbeiderforhold og – om mulig – bidra til gjenreisning av den gamle, den anden International. Men efter at ha deltatt i de forberedelser som er truffet og efter at ha paahørt forhandlingerne paa konferansen, følger vi os ikke sikker paa at det opsatte maal kan naaes. Vi har derfor avholdt os fra at stemme – vil vil ikke paa nogen maate forpligte vort parti. Av den grund vil vi heller ikke delta i den kommission som skal behandle den fremtidige International." DNA btn. 1919: 43.
55. John Riddell (ed.), *The German Revolution and the Debate on Soviet Power. Documents: 1918-1919*.

Preparing the Founding Congress, i *The Communist International in Lenin's Time*, New York 1986: 442-443.

56. Riddell 1986: 447-452, jfr. Halvdan Koht og Halvard M.Lange, *Arbeiderreising* bd. II: Halvard M.Lange, *Verdenskrig og revolusjon*, 1936: 219f., jfr. Halvdan Koht (red.) *Det norske Arbeiderpartis historie 1887-1937*, bd. II del 2: Håkon Meyer, *Arbeiderpartiet 1914-1923*, 1939: 227. Meyer oppgir 29.januar som dato for oppropet.

57. I brev til Grepp skrev Tranmæl om sitt håp om sveitsisk deltagelse. "Konferansen bærer preg av de herrer som har forberedt den: Branting, Huysmanns og Henderson. Men nu er det utsigt til at det schweiziske parti ogsaa vil delta. Zimmerwaldpartiernes deltagere skal ha en konferanse lørdag, altsaa imorgen. Det vil i høi grad bero paa den om schweizerne vil delta. Jeg vil haabe at de vil beslutte sig til dette. Ellers frygter jeg for at socialpatrioterne helt vil beherske konferansen. Deres hensigt er ikke bare at fremme den internationale solidaritet, men ogsaa – og det er det væsentlige – at bekjæmpe alle bolschevikiske tendenser." Tranmæl til Grepp datert Bern 31.januar 1919, *Arbeiderbevegelsens Arkiv*.

58. På stiftelsesmøtet for det tyske kommunistpartiet ble det uten diskusjon vedtatt å boikotte Bern-konferansen. Den var ikke på noen måte representativ for internasjonal sosialisme, het det i en skarp fordømmelse av kreftene bak initiativet, samtidig som behovet for å bygge en ny internasjonale ble understreket. I resolusjonen het det blant annet: "The traitors of August 4, who pimped for their respective national capitalist interest during four years of war by choking off the class struggle and disgracing the ideals of socialism, have forfeited the right to speak or act in the name of the workers' International." Sitert etter Riddell (ed.) 1986: 201-202.

59. DNA btn. 1919:46-47.

60. DNA lm. pr. 1919:46, 50. I de nevnte premissene het det: "Det norske arbeiderparti forbeholder sig indenfor rammen av de bærende prinsipper for den nye internationale fuld bevægelsesfrihet. Saaledes vil man med henblikk paa en raadsforfatning her i landet slaa fast som en selvfølgelighet, at de arbeidende bønder og fiskere skal ha den samme organisationsret og indflydelse som de øvrige arbeidere, idetheletat at alle medlemmer av raadene, hvilken yrkesgruppe de end tilhører, stilles helt likt.

Partiet forbeholder sig endvidere at ta stilling til militærspørsmålet ut fra det principielle syn de tidligere landsmøter har hævdet og under hensyntagen til de særlige forhold i et litet land, som har staat utenfor krigen."

61. Jorunn Bjørgum, "Et perspektiv på splittelsespro-

essen i Arbeiderpartiet 1921-23" i Håkon With Andersen et.al. (red.) *Historie, kritikk og politikk. Festskrift til Per Maurseth*, 2002.

Abstract

Jorunn Bjørgum: The Road to Comintern. Martin Tranmæl and the International Question in the Norwegian Labour Movement 1914-1919, *Arbejderhistorie* 3/2008, pp. 76-92. *This article deals with one of the most distinguished leaders of the Norwegian Labour Party during the twentieth century, Martin Tranmæl. He was a member of the party's national board (landsstyre) from 1906 and on the executive committee (sentralstyre) from 1918 till 1963. How can we explain that this central social democrat in 1919 brought the Norwegian Labour Party into Lenin's communist international, Comintern? The discussion focuses upon Tranmæl's political thinking on the international question of the socialist labour movement from the outbreak of war in 1914 till the founding of the Comintern in 1919. Being one of the founders and leaders of an oppositional faction within the Norwegian Labour Party and the Norwegian trade union movement, Tranmæl reacted vehemently when the German social democrats in August 1914 voted in favour of the war credits and supported the war fare of their imperial regime, while the 2. International went into passivity. Throughout the war he came to be a strong supporter of the endeavours of the international socialist youth movement to re-establish the broken ties within the international socialist movement. These initiatives resulted in international conferences in Zimmerwald (1915) and Kienthal (1916). When his hopes and visions of a new international built on the Zimmerwald commission came to nothing, the only alternative was Lenin's new Communist International built on the left wing of the Zimmerwald movement.*

Jorunn Bjørgum, professor og institutleder, dr.philos. Institutt for arkeologi, konservering og historie, Universitetet i Oslo
jorunn.bjorgum@iakh.uio.no